
Стела Монева / Stela Moneva

ТЕРМИНИ ЗА ПУБЛИЧНОТО ОРАТОРСТВО В
КЛАСИЧЕСКА АТИНА (сравнително-исторически
данни): 1. Τέχνη¹

PUBLIC SPEECH TERMS IN CLASSICAL ATHENS
(comparative historical data): 1. Τέχνη¹

The present paper studies the history of the ancient Greek term “thechne”. The author has laid particular stress on the time and the circumstances of giving the term the meaning of “public speech”. Inherited from Homer’s epos, the word “thechne” was found to be drawn into various levels of social practice in classical Athens where this term found its way to the sphere of public speech. In all probability by the 30s of the 5th century BC the meaning of “thechne” acquired its new shade of eloquent public speech. The new meaning of the term – “oral mastery/public speech” - for the first time has been established in a written form in Aristophanes’ comedy “The Frogs” brought on the stage in 405 BC.

Key words: Classical Athens, terms, thechne, craft-oral mastery, thechne/public speech

В характерната за класическа Атина атмосфера на социално и лично съперничество се раждат все по-тънки терминологични разграничения, алтернативните тълкувания на които имат известно теоретично значение. Понякога различният смисъл, вложен при употребата на термините, не толкова свидетелства за установяването на една езикова реалност, колкото проследява изграждането на представите на атиняните за нееднозначни явления в социалнополитическия живот и за съответстващата им терминология. В много случаи тяхното отношение към възникващите понятия се намира в съгласие с даденостите на първата демократична система. Някои старогръцки думи са тясно обвързани с един от фундаменталните принципи на атинската демокрация – свободата на словото, на свободните речи и изказвания. С повдигането на този въпрос могат да бъдат продължени редица постановки на съвременните историци.

Подготвяното в няколко части изследване, представлява най-общо казано нова теоретична формула или опит да се определи старогръцката терминология, обозначаваща публичното ораторство. Донесените от античната писмена тради-

ция сведения са многобройни и разнообразни, поради което направляващ ще бъде замисълът да се класифицират някои многосъдържателни понятия и термини, чиято употреба в класическата древност се нуждае от преразглеждане.

Общоприетото използване в атинската среда на повече или по-малко анализирани старогръцки думи “τέχνη”, “ρήτωρ”, “δημαγωγός“, “συνήγορος“, “συκοφάντης“ показва сходство, въпреки различните им значения. Интерпретацията на група данни за тяхното възприемане от класическия атинянин оформя обща физиономия на тези термини, която се определя от активната им близост до словесното изкуство, от обозначаването на лицата или техните умения да говорят пред слушатели, от отразяването на майсторството да се съставят речи и да се въздейства чрез произнасянето на словото върху аудиторията. Предприетият анализ на старогръцките думи няма за цел да проследи отлики или съвпадения при употребата им в античната писмена традиция. Също така обозначенията няма да се разглеждат сами за себе си в лексикографски ред. По-скоро се взема предвид систематизирането на термините и сравнителният анализ на тяхното поетапно състояние в мисленето на класическите атиняни. Често смисълът на думите е обогатяван или проясняван и така прилаган на различни нива на социалната и политическата практика в атинския полис, където ежедневно решение на важните въпроси се определя от умелото публично изказване. По силата на това “ораторската терминология” включва в себе си микроособености на атинската демокрация. Без да се натрапват интерпретациите на сведенията за старогръцките думи, обособени в самостоятелни изложения², в заключителния етап на изследването се цели да се покажат позабравени достижения и минуси на първата демокрация, изразени чрез съвкупността от термини.

Така поставен въпросът не е намерил задоволителен отговор в новата историография. На отделни проблеми, свързани с интересуващите ни термини, се спират редица изследователи като прилагат различни подходи при тяхното анализиране. В сравнителната лингвистика например, посредством строг анализ на старогръцките езикови дадености, се разработва концепцията за категориите на дееца и действието³. Историческата антропология търси развитието на психологическите функции в “перипетиите” на понятията⁴. В книжнината по антична история, култура, философия, реторика се срещат като правило констатации за възникването на тази или онази старогръцка дума, смислово приближена до ораторското изказване⁵. Макар и да отбелязват сериозни резултати в някои от случаите, проучванията са едностранчиви⁶, а в други крайно тенденциозни⁷. За определени термини изказаните научни становища се нуждаят от корекции⁸ или от допълване, поради твърде спорадичното им разглеждане в научните публикации⁹. Може да се обобщи, че различните подходи в науката към анализирането на някои от предложените на вниманието старогръцки думи допринасят за разкриването на ново поле за изследване.

На първо място в замисленото групиране ще бъде поднесено старогръцкото понятие “τέχνη” в осъзнатото от дравните атиняни съотношение занаят – словесно изкуство. Сложността на стратификацията на собствения смисъл на понятията въобще, ясно личи в значенията на “техне”. В различен контекст думата се превежда на български език като “изкуство”, “наука”, “занаят”, “професия”, “дарба”, “умение”, “способ” и др.¹⁰ Достатъчно е да се погледне и друг специализиран речник, който отразява употребата на термина в класическата древност, в качеството му на “ловкост”, “сръчност”, “умение във военните дела”¹¹. Особен интерес представлява монументалното немско издание, посветено на типовете понятия, срещани в обществения живот на древна Елада от Омир и Аристотел до по-нататъшната им съдба в Средновековието. Подборката на употребата на термина “τέχνη” заема повече от 47 гъсто напечатани колонки¹². Запознаването с речниците-справочници е от съществена полза при проучването на старогръцката терминология. Задълбоченият прочит обаче на група писмени исторически извори, отразяващи главно времето на установяване и развитие на атинската демокрация, разкрива нови характеристики за термина “техне”, които го представят като непосредствен продукт на атинската публична действителност.

В своето първоначално значение, съществителното “τέχνη” стои най-близо до съвременната дума “занаят” със значението си на умение на ръцете, ръчен труд. Именно това тълкуване на термина е широко известно и се налага в историографската традиция. Като “τέχνη” в смисъл на занаят се приема дейността на тъкача, ковача, строителя, на професионалния майстор, но също така работата на живописеца, скулптура. Предимно многократното и многозначно използване на думата “техне” е обект на изследване в различните по характер и цели съвременни разработки¹³. При всички различия в обхванатите проучвания, между тях има нещо общо. Подценява се постепенният процес на изменение на смисъла на термина, доловим в светоусещането на класическите атиняни и изместването на неговото значение към областта на публичното словесно изказване. В случаите, когато се отчита подобно развитие “техне” се представя с нюансите на “поетичното техне” или изключително на изкуството¹⁴. Да се търси определено значение на тази многосъдържателна дума би било сложна задача, до голяма степен обречена на съмнителен успех и заради факта, който справедливо е посочван в публикациите – елинското “техне” било пригодено за изобразяване на всякаква смисловост през древността¹⁵. Като се оценяват рисковете от многобройните употреби и от множеството разгледани в науката значения на думата, изглежда възможно вниманието да се насочи преди всичко към *времето* и *обстановката* на натоваването на “техне” със смисъла на “публично изказване”

Отчитайки общото значение на устното слово в културата на Античността, предизвестия за случилото се могат да се търсят още в епическите предания.

В Омировото общество определящото поведение на елина се крие в оценката на околните. Тя естествено включва и словесните умения. Показателно е, че връзката между хората, но и с боговете, се осъществява от говорещите. В “Илиада” боговете, хората, животните говорят на един общоразбираем език (Ном., II. XIII, 45; XX, 131). В “Одисея” са надарени с реч (αὐδηεῖς) богините Кирка (Ном., Od. X, 136; XI, 8, XII, 150) и Калипсо (Ном., Od. XII, 449). Одисей в неговите странствания, въпреки метаморфозите си, запазва уменията (“технето”) в говоренето (Ном., Od. IX, 84, 97–99; XII, 277).

От Омировите поеми се разбира още, че говорещите публично хора даже са отличени със специален атрибут – скиптър (Ном., II. IX, 58–59; XIV, 92–93). В първоначалната функция на скиптъра Е. Бенвенисте вижда “послание за властта”¹⁶. Опирайки се на него, М. Финли определя този атрибут като белег за царственост¹⁷. Резонните доводи на тези изследователи не изключват възможността за следващи наблюдения. Прави впечатление, че скиптърът е в ръцете на царете, когато вземат думата в народното събрание (Ном., II. XXIII, 568; Od. II, 37; III, 412) или когато се произнася присъда, клетва (Ном., II. VII, 241; IX, 96–99; X, 321, 328; XVIII, 509). Ситуацията приближава към разбирането, че жезълът символично указва на поредното лице, което взема думата и има право да говори пред народа. Затова контекстът на неговата функционалност може да се види в публичното изказване (произнасяне на реч, команда, присъда, клетва, решение), т.е. в определянето на лицата, владеещи и словесната изява пред мнозинството.

По сходен начин изглеждат и някои от второстепенните персонажи в епоса. Освен упражняващите царска власт в разказа на поета, като умели в словото са представени и вестителите. Първо натам сочат епитетите, които ги характеризират: “звънкогласни”, “звънкоречиви”, “красноречиви” (Ном., II. II, 50, 442–443; IX, 10; Od. II, 6). На второ място е любопитно, че точно те връчват жезла на говорещия публично пред народа (Ном., II. XXVIII, 505; Od. II, 38, III, 412). Освен това вестителите се срещат във важни епизоди от епоса: по време на тържествените жертвоприношения, при сключването на договори, при размяна на клетви (Ном., II. III, 245, 248, 265, 274; XIX, 250; Od. XX, 276), вземат участие в пратеничествата (Ном., II. IX, 170, 689; XXIV, 178, 282, 325). Основателно е да се твърди, че кръгът от компетенции на вестителите включва известна политическа активност.

В този смисъл Омировите второстепенни персонажи предизвикват постоянен научноизследователски интерес. По-ранните трактовки на проблема акцентират върху задължението на вестителите да обслужват отделните царе¹⁸. В следващи разработки се наблюдава все по-детайлно проучване на обществените “професии” на тези персонажи¹⁹. Известни въпроси събужда работата на К. Муракава, в която обществената значимост на вестителите се извежда до правото на лична неприкосновеност²⁰. Продължавайки тезата за политическата

активност, други учени като Ю. Андреев например, виждат във видовете занаяти на второстепенните персонажи основания те да бъдат определени като магистрати в общината²¹. При такава алтернативност на положението на вестителите, представена в проучванията, не може да не се забележи особеното подчертаване на тяхната политическа роля, отразена в епоса. Наред с това приемливо заключение изследователите не отделят достатъчно внимание на обстоятелството, че вестителите твърде често се изявяват публично пред народа. Свообразната дейност на тези герои, свързана с другите длъжностни лица, склонява те да се възприемат като персонажи близки с уменията си до публичното изказване. Без сполучливата им словесна изява не би било възможно да се осъществи тяхното обществено и политическо действие, представено така или иначе в поетичния разказ.

При такъв подход към Омировите свидетелства остава впечатлението за група образи, които имат отношение към умелото публично говорене. Задължени сме да отбележим, че Омир разполага с много думи за описание на лицата, притежаващи умения в произнасянето на словото. Красноречив пример може да бъде само присъствието в текста на старогръцкото “ρήτωρ” (“ретор” – повествовател, оратор) (Hom., II. IX, 443). Но условното доближаване до схващането за “техне” в подобни случаи изисква да се напомни, че би било грешно, тук да се търси в употребата на многогранното понятие едностранчива насоченост към “публично изказване”. Обратното, Омировите герои, вършейки своето “техне” (занаят, умение) в твърде разнообразни дейности както в речите, така и в стрелбата, прекрасните и изкусни дейности (Hom., Od. II, 111–122; 243–245; VIII, 214–233; XIII, 293–301; XXII, 213–223) решаващо допринасят за разширяване на обхвата на думата. Съществува обаче един елемент във възприемането на “техне”, който позволява известно допълнение.

В ситуацията, когато звучат речите на епическите персонажи се очертава характерна за тях цел, а именно да “очароват” слушателите (Hom., Od. I, 55). Словата на действащите лица (или словесното им “техне”) и като цяло Омировото повествование включва доставянето на удоволствие (ή ήδονή). Причината се крие не в особеността на понятията в частност и на “техне”, а в стила на поетичните речи. В литературата обикновено се подчертава тази насоченост към чувствата у Омир²². Като се зачитат изказаните в науката становища, изглежда възможно да се приеме, че в разгледаните епизоди публичните слова на героите са заредени от автора не с непременно въздействие и степен на влияние на ораторската реч върху аудиторията, а преследват преди всички доставянето на душевно удоволствие, наслада у слушателите. По такъв начин срещите с термина “техне” в епоса придобиват за настоящето изследване противоречив и по-скоро неутрален смисъл. Поетичните предизвестия за възприемането на понятието отпращат опита за разшифроване на думата като “публично ораторско изказване” в друга обстановка.

При всяко разбиране за “техне”, тук е важно да се отбележи, че думата е унаследена от Омир, но схващането ѝ като “публично изказване” може да се предполага само когато от атиняните се осъзнава ролята на публичните оратори. Въпросът има оценъчен характер и предполага повдигането на по-висок критерий, в дадения случай – демократическият.

Друг проблем се поставя от обстоятелството, че за класическите автори думата е толкова терминологична, колкото е и за нас днес. Без да се спира специално вниманието на преките употреби на “техне” в атическата трагедия или в зараждащата се тогава историография ще се спомене само, че терминът се появява в текстовете като че ли нищо не му се случва, не се забелязва изместване към смисъла му на “словесно техне” чак до края на V в. пр.Хр. До някаква степен възприетата теоретична формула е приложима за първата половина на V в. пр.Хр., но основното съдържание на предлаганата концепция се съсредоточва след 40-те години на същия век. Изпитанията, на които е подложена демократичната система през този период, налагат на атиняните норми на поведение, които “вдъхват” нов смисъл на “техне”.

С особено значение е фактът, че интензивният темп на живот при установяването на демокрацията в полиса превръща в “знамения на времето” лицата, които се опират на практическите си навици, които са познавачи и майстори в своята работа. Голяма роля в обществото започват да играят хората, които се нуждаят от поддръжката на народа. Светът на атиняните се изпълва от думи, обсъждания, речи в народното събрание, в съдилищата, в театъра, т. е. от умели публични изказвания. Тази психологическа ситуация поставя печат върху тяхното мислене. Промяната налага и същевременно подсказва възможността да се търси сближаването на думата “техне” със значението на “публично говорене” в представите на атиняните. Последното съображение ни ориентира към сведения в традицията, които описват напрегнатата практика на ораторските изказвания и живото публично общуване в древна Атина. В такива ситуации може да се допусне, че терминът “техне” упражнява скрито или явно въздействие на “словесно техне” върху слушателите още докато звучат публичните речи.

Първите косвени данни за времето, в което вероятно започва трансформацията в смисъла на термина “техне” се откриват в хвалебствените речи, звучали в чест на падналите в бой атиняни. В науката не е известно кога точно и от кого е въведен обичаят да се произнасят надгробни слова. Диоген Лаерций нарича инициатор на тези държавни церемонии Солон, архонт през 594 г. пр.Хр. Дионисий Халикарнаски отнася обичая към епохата на Гръко-персийските войни (Dionys. Hal., V, 17). Според Диодор Сицилийски възхвалните речи в памет на загиналите в бой са въведени след битката при Херонея (338 г. пр.Хр.) (Diod., XI, 33). Най-добре церемонията е описана в “История” на Тукидид по повод погребението на войните, паднали в първата година на Пелопонеската война (Thuc., II, 34). Началните думи от знаменитата реч на Перикъл убеждават,

че обичаят е установен преди 431 г. пр.Хр. Макар и известията в традицията да са противоречиви те позволяват да се смята времето на възникване на обичая сред реалностите на развиващата се атинска демокрация. Установяването на погребалната церемония всъщност отразява ранен етап от проникването в представите на атиняните на въздействащото, живо публично изказване. Като продължение от въвеждането на практиката с надгробните слова в средата на V в. пр.Хр. се осъществява изключително важен за публичното изказване акт. Това е решението да се записват надгробните речи.

Възможната отправна точка за изясняването на промяната в смисъла на термина “техне” се очертава около косвената реч на Перикъл²³. В контекста на използваните от античния автор понятията знаменитата реч се обсъжда от съвременните изследователи предимно с цел характеризирани на демократичната система и идеология²⁴. Към известните в науката тези може да се добави ново мнение, според което в речта релефно изпъква виждането за “техне” като за “публично ораторство”.

Съществен момент в текста на речта се явява отразената разлика между поетичното слово и похвалната ораторска реч (Thuc., II, 41, 4). Тържественото слово няма за цел да достави удоволствие на слушателите, както познатите вече на атиняните речи от епоса. На практика в новото парадно красноречие ораторът заема мястото на лиричния поет. Смята се, че при произнасянето на надгробните слова общуването на говорещия с публиката е подчертано високо²⁵. В тях се обсъждат важни за атиняните морални и политически категории, те внушават, възпитават слушателите (Thuc., II, 36, 4; 40; 43, 1sq.). Подобно въздействие от речта на Перикъл картинно описва Плутарх (Plut., Per. 28). Забележителното в тази ситуация е, че “словесното техне” придобива нова, сложна функция пред атиняните. В особеностите на парадната реч се долавя ролята на пряко говорещия за формирането на мнението на слушателите. А това означава, че в атинските условия постепенно се осмисля свойството на публичната реч не само да предизвиква наслада, а да убеждава и управлява с цялата произтичаща от това отговорност за оратора. Словото на Перикъл демонстрира тези промени. Следователно установяването на тържествената погребална церемония създава едно от първите необходими условия, които стимулират атиняните към такива разбирания и способности в публичните изяви. Речта на Перикъл, макар и косвено и в рамките на предположенията, дава известна увереност да се твърди, че за атиняните смисълът на “техне-то” се сближава с майсторията на живото публично изказване. От своя страна тези съображения насочват изследването на състоянието на “техне” към връзката между оратора и аудиторията в древна Атина.

Една следа в това отношение представлява фактът, че речите започват не само да се записват, но и да се подготвят за издаване. Такова положение довежда до влизането на “ораторското техне”/красноречието в художествената

проза²⁶. За първа запазена реч в проза се приема Псевдоксенофоновият труд “Атинското държавно устройство”. Съчинението е постоянно дискутирано в науката²⁷, но при цялата гама от подходи при проучването на трактата, в мненията на изследователите се забелязва известна непълнота. Твърде пестеливо е отразен фактът, че речта носи за атиняните качеството на произнесено на живо слово. Обикновено въпросът се решава едностранчиво – в полза на ораторската импровизация²⁸. За разработваната концепция възлов момент се явява положението, че речта реално звучи пред слушатели, а не това дали тя е подготвена предварително, или е импровизирана.

Изглежда произнасянето на речта на Псевдо-Ксенофонт се състои на заседание на олигархически клуб. Подобни малки общества се разглеждат в публикациите като “социални микрогрупи”, “микромножества”²⁹. Тези микрообединения обаче оказват влияние на общественото поведение. Към 431 г. пр.Хр. сходни общества в Атина (политически клубове) се превръщат в значително обществено явление³⁰. Ясно е, че обществото, към което се е обръщал ораторът, в дадения случай е затворено микрообщество, но е известно, че някой е записал тази реч и тя започва да се предава от ръка на ръка. Отначало копията се размножават сред политическите привърженици на оратора, а по-късно попадат и на книжния пазар в Атина³¹. В такава обща среда се вижда възможността за разпространение на въздействието от речта на Псевдо-Ксенофонт извън рамките на тесния кръг слушатели.

Ситуацията в олигархическия клуб позволява да се мисли, че за присъстващите там атиняни, а вероятно и за по-широк кръг техни съграждани, запознати с обстановката, като “техне” (умение, дарба, изкуство) се възприема звучалото на живо слово. Също така е възможно да се каже, че прякото въздействие на “ораторското техне” допринася за съчетаването в техните представи както на уменията да се произнасят речи, така и на изкуството те да се съчиняват и записват. Най-важното в случая е, че “техне-то” достига до общото си значение “пиша текстове” (в тясното значение на речи) и едновременно се изплъзва от него с оттенъците на “говоря пред аудитория”. Смесовото му значение се отдалечава от прякото обозначаване на занаят (правя нещо с ръцете си) и се приближава до владенето на живото, устно слово.

Що се отнася до времето, което носи такава възприемане на “техне”, то това е една от най-спорните тези за “загадъчния” Псевдо-Ксенофонт, свързана с годините на появата на речта. Изказаните мнения се колебаят за периода от 440 до 404 г. пр.Хр. Като най-убедително време за възникването на паметника се приемат годините между 431–424 г. пр.Хр.³² От това произтича, че Псевдоксенофоновата “Атинска полития” е съвременна на Тукидид. Така се вижда точка на съприкосновение между двете разглеждани речи. Двамата автори еднакво са “принудени” да се съобразяват с представите на своите съграждани. На погребалната церемония и в политическия клуб ораторът и аудиторията

изглеждат в тясна връзка под влияние на общи и еднакви настроения, които се формират от уменията на публично говорещия. В качеството си на адресати на тези речи атиняните вероятно възприемат не само казаното, но и нещо скрито – активизиращата се роля на публичното ораторство като “техне”. Изглежда след 40-те години на V в. пр.Хр. до 30-те години на същия век “техне-то” частично се отърсва от общоприетата си функция на занаят като негов пътеводител.

По-нататъшното ориентиране на “техне” към словесното майсторство стабилно се обвързва със софистическата практика. Тукидид и Псевдо-Ксенофонт са повлияни именно от възгледите на софистите. Историко-философската литература основателно констатира, че първите софисти – ретори прибавят трайно към многобройните употреби на “техне” значението на “словесно майсторство”³³. Кога се случва това обаче в публикациите не се изяснява. Затруднения безспорно създава липсата на първоизточници. Изгубеното слово на софистите, познато от по-късни автори, не позволява да бъде регистриран конкретният момент на тясното сближаване на “техне” с ораторското изказване и словесната майстория пред аудитория. Известна яснота по въпроса за времето, могат да внесат някои данни за влиянието на двете водещи фигури в софистиката – Протагор от Абдера и Горгий от Леонтини. Наследството от Платон осигурява възможността да се надникне в тяхната майстория с думи (Вж.: Plato., Protag. 74 d-k, 335 a; Gorg. 449 d, 451 d, 452e).

При привличането на Платоновите свидетелства е важно да се отчете, че философът е последният античен автор, който принадлежи духовно към втората половина на V в. пр.Хр. Създадената от него върволица от образи се състои от съвсем реални, исторически лица. Колкото и да е разнообразна формата на тяхното събеседване, при съчиненото от Платон, се наблюдава стремежът на автора за фиксиране на времето за едно или друго събитие. В “Протагор” срещата между участниците в диалога изглежда става през 432 г. пр.Хр., доколкото още са живи Перикъл и синовете му. Действието в диалога “Горгий” Платон отнася към 405 г. пр.Хр. Така, скалата на условното време свързано с влиянието на Протагор и Горгий в Атина, се простира между 432 г. пр.Хр. и 405 г. пр.Хр.

Диалозите на Платон, в които се полемизира със софистите, представят особено жива терминологична среда. Прави впечатление обаче, че в много случаи философът не намира за нужно да обяснява интересуващия ни смисъл на термина “техне” (Вж.: Plato., Protag. 320 c, 322 e; Gorg. 449 d-e, 450 b-c; Phaidr. 260 d-e, 266 d, 267 d, 268 b, Sophist. 222 d, 231e, 268 d). Очевидно авторът познава вече добре известното в негово време значение на думата като “словесно техне”. Още нещо – примерът с Платоновия Протагор свидетелства за навлизането на термина в областта на управленската дейност. С това към смисъла на “техне” открито се прибавя напрежението на политиката – “πολιτική τέχνη” (Plato., Protag. 320 c-322 e), невъзможна без умелото публично изказване. Като

резултат от софистическото обучение думата “техне” се оказва пред атиняните на нови, политически позиции, в контекста ѝ на “словесно изкуство”. Терминът постепенно обобщава теоретическия и практическия опит на атиняните в публичното изказване.

Съчетаването на приведените дотук данни, може да бъде полезно преди всичко за историята на преосмислянето на термина “техне” от класическите атиняни. Във времеви план 30-те години на V в. пр.Хр. се очертават като възможен основен етап от еволюцията на смисъла на думата “техне” към умело публично изказване.

За разглежданата идея не по-малък интерес представлява комедията на Аристофан – “Жабите”, поставена на атинската сцена през 405 г. пр.Хр. Повечето научни гледища свързват пиесата основно с учението за словесно творчество, което разработват софистите³⁴. Научните дирения бегло засягат и терминологичната употреба в комедията, но в същността си мненията се разминават със специфичния смисъл на термина “техне” представен от Аристофан³⁵.

Вниманието на изследователя привлича инсценираният от автора спор между поетите Есхил и Еврипид. Важното в този момент е, че театралните персонажи обсъждат на сцената качествата на “словесното техне”. Аристофан представя изграждането на критерии към словесното изкуство като изпреварва големия теоретик на словото – Аристотел. Упрекът на поета към неясната реч на Есхил показва изисквания за “ясна” реч (Aristoph., Ran. 927, ed. V. Coulon). Словото трябва да бъде разбираемо, да се разгадава, а не да напомня преплетените изображения на персийските килими (v. 938). На изразите е необходима “тежест” (v. 941, 1367). Спорът на сцената се превръща в изясняване на правото на поетите да се наричат най-добри или най-мъдри познавачи на “словесното техне” (v. 780, 850, 907, 959, 961). В посочените стихове особено впечатление прави голямата свобода, с която Аристофан действително прилага въпросното значение на термина за творчеството на великите трагичи. По всичко личи, че именно на сцената, в живо представление, публично е огласена “новата” терминологична диференциация на думата “техне”. Към времето на представянето на “Жабите”, в жизнения свят на атиняните, терминът със сигурност обозначава словесното майсторство на писателите, литературният труд или старогръцкото “литературно техне”.

И нещо повече – примерът от Аристофановото представление реално прибавя към цялата многозначност на елинското “техне” отънька на “словесно техне” като публично говорене (театрална реч), т. е. аспекта на действието/говоренето. Сценичната изява на създадените от драматурга театрални персонажи, спорещи на сцената за качествата на “словесното техне”, преплита смисъла на термина “техне” (употребен от автора като “словесно майсторство”) с нюанса на произнасяна на живо публична (театрална) реч. А в Античността “поетичното техне” е средство, но и съпреживяване³⁶. Майсторството на Арис-

тофан практически отразява обогатеното разбиране на самия автор за думата “техне” като обсъждане, изказване пред аудитория (публика) и едновременно с това включва представите за “техне-то” на колектива от зрители, които активно участват в сценичното време. Прочутият момент от комедията разкрива общото съизграждане на “новия” смисъл на думата като поставя героите в положението да действат/говорят и като съдържа взаимодействието между слушателите и говорещия публично. Изглежда сцената на спора е кульминация на едно мотивирано от множество подобни втъкани във възприятията на атиняните внушения за “техне”. Аристофан играе с “новия” нюанс на термина, издавайки обстоятелството, че той е вече разбираем за широката аудитория в театъра. Ако изказаните досега разсъждения са верни, то може да се отбележи, че за атинските норми границата между “техне” и действие/говорене е по-малко стриктна, отколкото се предполага.

В крайна сметка свидетелствата от пиесата на Аристофан “Жабите” се очертават като първия автентичен писмен извор, който убеждава, че в 405 г. пр.Хр. за множеството от атиняни завършва процесът на смисловата трансформация на термина “техне” към значението му на словесно майсторство/публично говорене/ораторска реч. Аристофан “документира” настъпилите промени в употребата на думата и с това пръв от античните автори влага конкретното съотношение “техне” – “словесно изкуство”/публична реч в литературата.

Тук трябва да се отчете, че античният театър е мащабно обществено явление. Общуването по време на представленията между театралните герои и зрителската аудитория може да преобразува в различни посоки колектива от присъстващи. Поезията, която в произхода си е свързана с практиката очевидно насочва смисъла на “техне-то” към един вид по-практическо слово. Чрез възприятията на присъстващите на поетичните състезания атиняни терминът излиза на ниво по-различно от драматургичното. И затова по-късно през първата половина на IV в. пр.Хр., когато Платон проучва и твори, той не внушава съмнението, че “техне” стои отвъд човешките *τεχνολί* в словесното майсторство.

Представените данни от писмената традиция и съображения на автора, проследяват еволюирането на старогръцкия термин “техне”. Въпреки огромната смислова “разпънатост” на думата през Античността, в класическа Атина “техне-то” показва избистряне към значението на “публично изказване”. След 40-те години на V в. пр.Хр. думата постепенно се проявява в мисленето на атиняните и в края на века в нейното съдържание активно се съчетават словесното майсторство/литературния труд/ораторското изкуство/умелото публично говорене. Извършва се сближаването на новия нюанс на думата (публично изказване) с първоначалните представи за “техне”, като занаят (майсторство, умение с ръцете). Така взаимодействието между тези две значения превръща термина “техне” в социално-политическо понятие, доколкото той се оказва въввлечен в различни нива на социалната практика. Обсъдените конкретни случаи –

погребалните церемонии, речите в клубовете от политически съмишленици, беседите с първите софисти, театърът, са важна социална среда, където атиняните общуват. По тези следи се осигурява ориентирането на понятието към практиката и разграничаването в този процес на латентния смисъл на думата.

Общото културно-историческо пространство на процеса е демократичния строй, в който централна роля играе свободното публично изказване. Проследените във времето свидетелства сочат, че историческата обстановка, в която се осъществява преобразуването на “техне” може да се отнесе към годините на Пелопонеската война (431–404 г. пр.Хр.). Военните действия продължават необичайно дълго за античните мащаби. Двата олигархически преврата (411 г. пр.Хр. и 404–403 г. пр.Хр.) допълнително изострят ситуацията в полиския живот. Събитията изискват критика, обяснение и аргументация пред мнозинството от граждани. В такава тревожна динамика атиняните осмислят добре известната днес способност на публичната реч да убеждава и управлява като нейна основна функция. Факторите повлияват на сбора от възприятия и на мисленето на атиняните. Може да се твърди, че като резултат се извършва преход към ново разбиране за “техне” – като словесно изкуство, средство за убеждаване или като живо публично изказване. Последният скрит смисъл на думата свързва субективното (говорене, обяснение, действие) с обективното (социални, политически, културни структури).

Накрая, задължително трябва да се уточни, че известната морфология на имената за деец и действие представена в старогръцкия език от суфиксите -τωρ /-τηρ и -σις / -τις не позволява пряко да се свърже τέχνη с понятията обозначаващи деец и действие³⁷. Разглеждането обаче на “техне” в общата рамка на поведението на класическите атиняни, в която практическите навици, дейности, умения въздействат върху колектива и върху себе си, убеждава във вариациите в смисъла на думата. Нейното изработване, последователните състояния на термина във възприятията на атиняните един вид правят нужна крачката към действието/говоренето, която оставя многосъдържателната дума отново незавършена.

БЕЛЕЖКИ

¹ Не по вина на автора и издателството тази статия е публикувана с редица пропуски и грешки. – В: Палеобалканистика и старобългаристика. Втори есенни международни четения ”Професор Иван Гълъбов” 14–17 ноември, 1996 г. В. Търново, 2001, 578–596. Положението налага представянето на разработката отново в пълен и преработен вид.

² **Монева, Ст.** Термини за публичното ораторство в класическа Атина (сравнително-исторически данни): 2. Ρήτωρ – В: България, българите и техните съседи през вековете. Изследвания и материали от научната конференция в памет на доц. д-р Христо Коларов, 30–31. 10. 1998, В. Търново, 2001, с. 33–55.

- ³ **Benveniste, E.** Noms d'agent et Noms d'actin en indo-europeen. Paris, 1948, p. 112 sqq.
- ⁴ **Vernant, J.-P.** Mythe et Pensée chez les Grecs etude de psychologie historique. Paris, Maspero, 1996, pp. 282–290.
- ⁵ **Богданов, Б.** История на старогръцката култура. Теоретичен поглед. София, 1989, с. 180; **Василев, К.** Красноречието. Аспекти на реториката. София, 1989, с. 77; **Бояджиев, Ц.** Античната философия като феномен на културата. София, 1994, с. 45, 54; **Μπουρα, Ν. Γ.** Αριστοφάνης και Αθήνα. Αθήνα, 1986, σ. 153.
- ⁶ **Лосев, А. Ф.** Древнегреческий термин “Тέχνη” в доплатоновский период античной эстетики. – В: Проблемы изучения культурного наследия. Москва, 1985, с. 294–297.
- ⁷ **Perlman, S.** The Politicians in the Athenian Democracy of the Fourth Century BC. – Athenaeum, N. S., XLI, fasc. III/IV, 1963, pp. 327–355; **Mossé, Cl.** Athens in Decline. 404–86 BC. London, Boston, 1973, p. 270.
- ⁸ **Beloch, K. J.** Die attische Politik seit Pericles. Leipzig, 1884, s. 18–19; **Levy, E.** Athenes devant la defaite de 404. Histoire d'une crise ideologique. Paris, 1976, p. 255.
- ⁹ **Буркхард, Я.** Културистория на Гърция: пр. от немски. София, 1998, 87–92, 97.
- ¹⁰ Старогръцко-български речник / Състав. М. Войнов, Вл. Георгиев, Б. Геров, Ал. Милев, М. Тонев. София, 1992, с. 813.
- ¹¹ **Bailly, M. A.** Dictionnaire grec-francais. 11 edit. Paris, 1898, s. v. τέχνη, p. 1923.
- ¹² Soziale Typenbegriffe im alten Griechenland und ihr Fortleben in den Sprachen der Welt. Bd-2: Bekegstellen-Verzeichnis altgriechischer sozialer Typenbegriffe von Homer bis Aristoteles/ Hrsg. von E. Ch. Welskopf. 2 Teil. Berlin, 1985, s. 1002 sqq.
- ¹³ Подробно вж.: **Schaerer, R.** Τέχνη et επιστήμη. Etudes sur les notions de connaissance et d'art d'Homere a Platon. Macon, 1930; **Kube, J.** Τέχνη und arete. Sophistische und Platonische Tugendwissen. Berlin, 1969.
- ¹⁴ **Лосев, А. Ф.** Цит. съч., с. 296.
- ¹⁵ **Фол, А.** Древната култура на Югоизточна Европа. Кратък курс лекции. София, 1998, с. 192.
- ¹⁶ **Benveniste, E.** Indo-European languages and society: Tr. E. Palmer. Oxford, 1973, p. 324.
- ¹⁷ **Finley, M. I.** The World of Odysseus. Oxford, 1978, p. 112.
- ¹⁸ **Finsler, E.** Homer. Vol. 1. Leipzig, Berlin, 1914, s. 218.
- ¹⁹ **Finley, M. I.** Op. cit., p. 64.
- ²⁰ **Murakawa, K.** Demiurgos. – Historia, 1957. Bd. VI. N. 4, pp. 385–410.
- ²¹ **Андреев, Ю. В.** К вопросу о происхождении термина “демиург”. – Вестник древней истории, 1979, № 2, 110–117.
- ²² Напр.: **Шталь, И. В.** Эпические предания Древней Греции. Москва, 1989, с. 20 сл.
- ²³ Да нас са достигнали сведения за общо пет надгробни речи. Някои от тях са само образци на надгробно слово, без да са произнасяни публично, а други са запазени частично или въобще не са съхранени.
- ²⁴ Напр.: **Бергер, А. К.** Политическая мысль древнегреческой демократии. Москва, 1966, с. 232 сл.; **Levy, E.** Op. cit., p. 54; **Kagan, D.** Pericles of Athens and the Birth of Democracy.

London, 1990, p. 242 sqq.; **Fornara Ch. W., Samons L. J.** Athens from Cleisthenes to Pericles. Oxford, 1991, p. 66 sqq.

²⁵ **Богданов, Б.** История на старогръцката ..., с. 181.

²⁶ **Haveloc, E. A.** The Literate Revolution in Greece and its Cultural Consequences. Princeton, 1982, p. 30; **Богданов, Б.** Старогръцката литература. Исторически особености и жанрово многообразие. София, 1992, с. 65.

²⁷ **Kalinka, E.** Die Pseudoxenophontische Αθηναίων πολιτεία. Leipzig, 1913; **Кагаров, Евг.** Спорные вопросы, связанные с Псевдоксенофоновской “Афинской политией”. – В: Сборник статей в честь проф. В. П. Бузескула. Харьков, 1914.

²⁸ **Kalinka, E.** Op. cit. p. 53.

²⁹ **Hornblower, S.** The Old Oligarch (Pseudo-Xenophon’s Athenian Politeia) and Thucydides. A Fourth-Century Date for the Old Oligarch?. – In: Polis and Politics. Studies in Ancient Greek History. Oxford, 2000, pp. 363–385.

³⁰ **Calhoun, G. M.** Athenian Clubs in Politics and Litigation. Roma, 1964, pp. 24–26.

³¹ **Kalinka, E.** Op. cit., p. 57.

³² **Кагаров, Евг.** Цит. съч., с. 217.

³³ **Gomperz, T.** Sophistik und Rhetorik. Leipzig, 1914, s. 35.

³⁴ **Соболевский, С. И.** Аристофан и его время. Москва, 1957, с. 231 сл.; **Μπουρα, Ν. Γ.** Op. cit., σ. 129; **Russo, C. F.** Aristophanes, an Author for the Stage. London, New York, 1994, pp. 216–218.

³⁵ **Ehrenberg, V.** The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy. Cambridge, 1951, p. 63; **Соболевский, С. И.** Рабы в комедиях Аристофана как литературный тип. – Вестник древней истории, 1954, № 4, с. 20 сл.; **Bowie, A. M.** Aristophanes. Myth, Ritual and Comedy. Cambridge, 1993, p. 22.

³⁶ **Steffens, A.** Das Innenleben der Geschichte. Anläufe zur Historischen Anthropologie. Essequ, 1984, s. 63.

³⁷ **Benveniste, E.** Nots d’agent..., pp. 110–112.